

העולם כבר אינו ליברלי

בעולם שאימץ תפיסה פרוגרסיבית, מי שמבקשים לשמור על ערכיהם אינם יכולים להסתמך על עקרונות כחופש הדת, חופש הביטוי וחופש המצפון. הללו אינם תופסים עוד בעולם החדש

חופש ביטוי, חופש דת ומצפון – מוסדות אלה הם המעניקים לאדם את הביטחון ואת הציפייה כי יהיה חופשי לחיות לאור ערכיו ועל פי מצפונו מבלי שייגרם לו נזק בשל כך מצד השלטון – ויהיו אשר יהיו הנסיבות והלכי הרוח במדינתו. בשורשי העקרונות הללו עומדת הנחת היסוד שלפיה אמונותיו של האדם ואורח חייו הם ענייני הפרטי ואין זה מתפקידה של המדינה לחנך את אזרחיה או לכפות עליהם אמונה מתאימה. תפקידה של המדינה הוא לאפשר שוק דעות חופשי.

כל אדם החי במדינה מערבית, ודאי אם התחנך בה, מקבל הנחת יסוד זו כמובנת מאליה – אולם לא תמיד היו כך פני הדברים. למעשה, בפרספקטיבה היסטורית, הנחת יסוד זו מלווה את האנושות פרק זמן לא ארוך במיוחד, כמה מאות שנים בלבד, שבריר מפרק הזמן שבו שלטה הנחת היסוד המתחרה שלפיה תפקידו של השליט כולל גם את השמירה על דרך האמת הדתית במדינה.¹

במאות השנים שחלפו מאז חדלה הדת להתחרות על השליטה בכוחה של המדינה, התרבו הדתות השונות במרחב הציבורי וקמו דתות חדשות המתחרות ביניהן על לבבות המאמינים. בעת החדשה המאוחרת עלתה קרנו של מתחרה נוסף, הלוא הוא האתאיזם האידאולוגי, שהפך מנחלת מיעוט מוקצה לשחקן רב-השפעה ולאחד ממקדמיו הלהוטים של עקרון חופש הדת.

אך בימינו נראה שחלה תפנית. לדתות הוותיקות, כמו גם לאתאיזם הוותיק, קם מתחרה מסוג חדש המעוניין לשוב אל העידנים שבהם מתפקידו של השליט היה לכפות על האזרחים את האמונה האמיתית. באופן אירוני, מתחרה זה נוטה לחסות תחת שם ההשקפה שהוא בא לבטל: ליברליזם. כמו הדתות בעידן הישן, גם ה"ליברליזם" החדש מבקש לכפות על הציבור השקפת עולם שהיא אמת בלעדית ולאסור את האחיזה באמונות אחרות.

יגיל הנקין הוא ד"ר להיסטוריה צבאית, עמית במכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון.

במאמר זה אבקש להראות כי אין מדובר רק בעוד אידיאולוגיה או דת שהתחדשה אלא בשינוי פרדיגמה חברתי החורג מהאידיאולוגיה המנוסחת, ובשל כך עשוי להפוך למנת חלקם גם של מי שאינם מחזיקים בה. אבקש גם להראות כי מאותה סיבה, המחשבה כאילו אפשר להתמודד עם התרחשות זו ב"כלים של אתמול" – כלומר לנסות לחסות בצילם של חופש הביטוי וחופש הדת – היא חסרת תוחלת.

התמונה הגדולה

במקרה מפורסם בארה"ב נתבע לדין אופה שסירב להכין עוגת נישואין לזוג הומוסקסואלים בטענה שהדבר נוגד את עקרונותיו הדתיים. בסופו של דבר, בתום סאגה בת כמעט שש שנים (2012–2018) זוכה האופה בבית המשפט העליון של ארה"ב ברוב דעות.² אולם, בטרם התקבל ערעורו, הורשע הלה במדינתו, מדינת קולורדו, על בסיס טענותיהן של רשויות המדינה, שהצטרפו לתובעים, ולפיהן במעשי האופה ומניעיו יש משום פגיעה בכבוד האדם. הנתבע היה אדם פרטי, בעל עסק קטן, המתגורר במדינה שבה הופרדה הדת מן המדינה – אולם בבית המשפט של המדינה נדחה הטענה כי יש להתחשב באמונתו הדתית של הנאשם, ואף האמונה הדתית הואשמה באחריות לאפליה.

חברות ענק לצד ארגוני זכויות מיהרו להסביר כי לאופה אין עומדת הזכות שלא ליטול חלק במעשים הנוגדים את אמונתו וראו בקביעה כזו תקדים מסוכן ומפלה.³ השוואת הסירוב לאפות את עוגת החתונה לסירוב לשרת לקוחות שחורים בשנות השישים מיהרה להופיע,⁴ אולם ההשוואה אינה במקומה: אפילו התובעים הודו, באופן חד-משמעי, שהאופה מעולם לא סירב להכין עוגות בעבור הומוסקסואלים אלא רק בעבור טקס נישואין הומוסקסואלי. האופה לא הפלה אפוא את לקוחותיו בשל העדפותיהם המיניות, אלא סירב לאפות עוגה בעבור טקס שנגד את אמונתו. בני הזוג גם לא התקשו למצוא אופה אחר שיאפה עוגה כבקשתם. הבעיה שטרדה את מנוחתם לא הייתה האפשרות שלהם לחיות לפי אמונתם, אלא עצם העובדה שיש מי שאיננו מוכן לאמץ את אמונתם. מבחינת זוג התובעים, כפי שאמרו לאחר הפסדם בבית המשפט העליון האמריקני, הבעיה לא הייתה חוסר היכולת למצוא אופה אלא הרצון שאף זוג הומוסקסואלים אחר לא ייאלץ להיתקל בסירוב⁵ – גם אם פירוש הסירוב הוא שהללו ייאלצו ללכת לאחת ממעט שבעים המאפיות האחרות באזור שהיו מוכנות לאפות עוגה כזו בעבורם.

זכיתו של האופה לא הייתה סוף פסוק. לא עבר זמן רב והלה נתבע שוב בידי טרנסג'נדרית בשל סירובו להכין עוגה לרגל חגיגת החלפת המין שלה. אחת מעורכי הדין של התובעת קבעה כי סירובו פוגע בחובה לשמור על "הכבוד (dignity) של כל אזרחי המדינה שלנו",⁶ ואף טענה כי סירוב כזה איננו עומד בקריטריונים הדתיים של האופה עצמו. נראה שיריבו האידיאולוגיים של האופה הנזכר לא ינחו ולא

ישקטו עד שיצליחו לגרום לו לשלם על סירובו להתיישר עם עמדתם. סירובו לאפיית עוגה בעבור נישואין הומוסקסואליים או לרגל החלפת מין הוא בעיניהם פגיעה בכבוד האדם. המדינה צריכה להתערב כדי לתקן פגיעה זו – על ידי כפייתו לאפות את העוגה או כפייתו לסגור את עסקו.⁷ ואכן, מקרים מקבילים שאירעו במשך אותה תקופה הסתיימו בכך שחנויות קטנות נקנסו ופשטו רגל.⁸

במקרה מוקדם יותר שאירע בישראל, סירב המושב השיתופי הנוצרי 'יד השמונה' להשכיר אולם לחתונה של זוג לסביות. שוב ברור היה כי הטקס עצמו, ולא זהות הלקוחות, עמד במוקד הסירוב. שופטת בית משפט השלום בירושלים דורית רובינשטיין קנסה את הקיבוץ ב-60 אלף שקלים בפסק דין שנשמע כי מטרתו גם חינוכית. בפסיקתה קבעה השופטת כי –

ראוי כי ידע כל אדם המקים עסק ציבורי בישראל, כי עליו לתת שירותים לכול, וזאת ללא הפליה מחמת כל הטעמים המנויים בחוק ובתוכם גם נטייה מינית. שעה שהנתבע פתח את שעריו לכול, אין הוא יכול לנסות ולסווגרם בפני מי שלטעמו אינו עומד בפרשנות שהוא מייחס לתנ"ך או לברית החדשה, תוך פגיעה בכבודו וברגשותיו.⁹

השופטת רובינשטיין לא הסתפקה בכך, והגדילה וקבעה ש"אף כי נאמר לתובעות בנימוס כי לא יערכו את האירוע ביד השמונה בשל היותן לסביות, הרי שתשובה זו הינה משפילה ומבזה על בסיס נטייה מינית"¹⁰ – והרשיעה את המושב בהטרדה מינית. עצם תשובתם השלילית של אנשי המושב לרצון לערוך בו מסיבת נישואים לסביים היא אפוא הטרדה מינית.

הדוגמאות שהביאה השופטת רובינשטיין להגבלת חופש הדת כללו: (1) ציטוט מלשונו של השופט ברק כי "את חופש הדת יש לסייג",¹¹ אגב פסק דין שהורה לאפשר לנאמני הר הבית להתפלל ליד שער המוגרבים; (2) פסק דין בעניין דרישה (שנדחתה) לאסור את מצעד הגאווה בירושלים; (3) פסק דין בעתירה (שהתקבלה) נגד קווים המפרידים באופן אקטיבי בין נשים לגברים, תוך שימוש רב בכפייה ולעיתים אלימות. במילים אחרות: פסקי דין ששימשו על מנת לקבוע כי במרחב הציבורי המשותף יש זכות גם לפעילויות שקיומן פוגע ברגשות חלק ניכר מהציבור (ערבי או יהודי), או שהתנגדו לכפיית הפרדה באוטובוסים ציבוריים הפוגעת בזכות הנוסעות לנסוע בשלווה, הפכו לטיעון המחייב מושב שיתופי נוצרי דתי לקיים בשטחו אירוע המתנגש עם אמונתו.

אם כן, כאשר האמונה הדתית מתנגשת ברצונו של זוג חד-מיני, עליה להתכופף בפניו גם אם הזוג יכול למצוא בנקל מקום אחר לקיום הטקס. אמור מעתה: סירוב לתת לגיטימציה פעילה לטקס הומוסקסואלי הוא עצמו פגיעה בכבוד האדם.

מגמה זו, כפיית ערכים וחוסר הכרה בלגיטימיות של פעולה לאור אמונותיו של הפרט, אינה נחלתו של עולם המשפט לבדו, ויש לה גילויים הולכים ומתגברים –

ומשמעותיים אף יותר – גם במרחב הפוליטי. למשל, בשוודיה קבע חוק ב-2009 כי זוגות הומוסקסואליים יכולים להתחתן גם בכנסייה אולם אפשר לכמרים להימנע מכך.¹² כמה שנים לאחר מכן הצהיר ראש ממשלת שוודיה כי הוא מעוניין שכמרים יחויבו לערוך טקסי נישואין חד-מיניים וכי הסכמה לערוך נישואין חד-מיניים תהפוך לתנאי להסמכת כמרים; וכי כמו אחרות המסרבת לבצע הפלה – גם כומר המסרב לחתן זוג חד-מיני צריך לחפש מקצוע אחר. ראש הממשלה, שאיננו דתי בעצמו, טען כי הוא "יכול להבין אנשים שמתקשים להסתדר עם זה מסיבות דתיות, אבל ככנסייה פתוחה ודמוקרטית, הכנסייה היא ארגון שמייצג זכויות שוות לכל בני האדם".¹³ השאלה כבר איננה האם זוגות חד-מיניים יכולים להתחתן (שאלה שבשוודיה נענתה בחיוב לפני עשור) אלא האם כמרים מחויבים לחתן בעצמם זוגות חד-מיניים – בין אם ירצו בכך, בין אם לא.

באורח דומה, באחד העימותים לראשות המפלגה הדמוקרטית בארה"ב לקראת בחירות 2020 הצהיר המתמודד רוברט ("בוטו") אורוק כי יש לשלול הטבות מס מכל מוסד דתי המתנגד לנישואים הומוסקסואליים. נישואים מן הסוג שהותר בארה"ב אך לפני חמש שנים הפכו עתה לנייר הלקמוס לתקצוב, ואמונות דתיות ותיקות – דינן להידחות בפני הסטנדרט החדש.¹⁴ הצעתו אומנם נדחתה בידי מתמודדים אחרים, כולל המועמד (ההומוסקסואל) פיט בוטינג'ג', אולם לפני חמש שנים איש לא היה מעלה אותה בארה"ב, ולפני עשר שנים, בטרם הותרו הנישואים החד-מיניים בכל מדינות ארה"ב, לא הייתה להצעה זו שום משמעות.

בבריטניה, שם הותרו נישואים הומוסקסואליים ב-2014, מועצת החינוך של המדינה פצחה בתוך זמן קצר בניסיון לכפות על בתי ספר חרדיים פרטיים ללמד על הומוסקסואליות ועל טרנסג'נדרים (מזווית ראייה חיובית כמובן), ולאיים בסגירתם אם לא יעשו זאת – גם אם זכו לשבחים בכל שאר התחומים.¹⁵ המועצה הכריזה כי –

רוב בתי הספר הדתיים [לא נאמר מאילו דתות] – מדינתיים ועצמאיים – אינם רואים סתירה בין לימוד יסודות האמונה והדרישה החוקית לקדם ערכים בריטיים, כולל כבוד לדמוקרטיה ושלטון החוק או לקדם כבוד לאנשים עם מאפיינים שונים כגון אלו של דתות אחרות, נטייה מינית או גזע.

אי-הלימוד על יחסים הומוסקסואליים בגישה אוהדת ועל טרנסג'נדרים (עניין חדש יותר בדיון הציבורי) נוגד אפוא את "הערכים הבריטיים" ודורש פעולה כדי "לשפר או לסגור" את בתי הספר הרלבנטיים. ב-2014 טען משרד החינוך הבריטי במפורש כי לטעון שבתי ספר דתיים חייבים ללמד על הומוסקסואליות מתוך גישה אוהדת זהו "נונסנס מוחלט", וכי כל מטרתו היא לוודא שבתי ספר לא "יחנכו תלמידים שהומוסקסואלים – או כל אנשים אחרים – הם נחותים".¹⁶ הנונסנס של 2014 הפך אפוא לדרישת סף בתוך פחות מחמש שנים. הוויכוח עתה כבר איננו נסוב על זכותם

של הומוסקסואלים לעשות מבחינה חוקית כטוב בעיניהם, אלא על זכותם של המתנגדים לכך לחנך את ילדיהם בהתאם לאידיאולוגיה שהמדינה רואה כפסולה – גם אם הייתה האידיאולוגיה הרשמית של המדינה עד לא מזמן.

מקרים אלה מצטרפים למקרים רבים אחרים בעולם המערבי שאירעו בשנים האחרונות אשר מדגימים את התעצמותה של מגמה – הופכית לעקרונות הליברליים שעליהם מושתתת החברה המודרנית – שעיקרה כפיית התנהגויות ואמונות על הפרט ודחיקת מי שמסרב לקבל את תכתיבי העמדה השלטת אל מחוץ לכל מרחב שיד המדינה מגעת אליו.

באותה עת, דוגמאות אלו הן גם עדות לכך שמדובר ביותר מנסיגה מעקרונות חופש הדת והביטוי, שכן בכללן מדובר באמונות שלפני זמן מועט ביותר נתפסו כמקובלות וכקונצנזואליות, וכעת הן נתפסות בעיני רבים לא רק כשגויות אלא כהפרעה מזיקה – מעצם קיומן – לסדר הנכון. במילים אחרות, אומנם נסיגה מעקרון חופש הביטוי עשויה להתבטא בתהליך שבו עמדות שהיו גם בעבר מגונות, אך נסבלו, שוב אינן נסבלות; אלא שכאן, כפי שכבר הערנו לעיל, העמדות שכעת אינן נסבלות היו עד לא מכבר הקונצנזוס עצמו. השינוי מסובלנות לכפייה ערכית מלווה גם בשינוי ערכים מהיר מאוד, ושינוי זה אומר דורשני.

לפנינו למעשה תהליך כפול: מצד אחד, עקרונות חופש הדת נדחים לטובת נקיטת סנקציות משפטיות כלפי מי שאינו דוגל באמונה "הנכונה"; מצד שני, השאלה מה נכון ומה אינו נכון עוברת שינוי מהיר ותזזיתי ועניינים שנחשבו לא מוסריים אך לפני שנים מעטות הופכים לעניינים שהתנגדות להם היא עצמה איננה מוסרית. להלן ננסה להבין את פשר הסחף הזה.

אכן, עוד ב-2006 ראה שמעון פרס, אז מועמד לנשיאות, צורך להתנגד בפומבי לקיום "מצעד הגאווה" בירושלים; "יש עוד הרבה מקומות", אמר.¹⁷ רוב מוחץ מתושבי ירושלים, כולל החילונים, התנגדו אז לקיום המצעד.¹⁸ כיום, פוליטיקאי שומר נפשו לא יעז להביע עמדה כזו, וזאת כאשר נטען כי ישראל הולכת ומודתת ונעשית שמרנית. למשל, ח"כ אלעזר שטרן, שבתפקידו כקצין חינוך ראשי הורה על סגירה זמנית של העיתון הצבאי 'במחנה' בשל פרסום כתבת שער על קצין הומוסקסואל, וב-2014 עוד הוריד את "דגל הגאווה" בישיבת סיעת 'התנועה',¹⁹ טען ב-2019 כי הרב רפי פרץ איננו יכול לכהן כשר חינוך בשל עמדותיו בנושא, ואף טען כי "משהו רע מאוד קרה ליהדות ולפוליטיקה שלו".²⁰

היפוך מהיר עוד יותר אירע אצל ניקי מורגן, שרת החינוך (לשעבר) של בריטניה מן המפלגה השמרנית. ב-2013 הצביעה מורגן נגד נישואי הומוסקסואלים והביעה את אמונתה בכך שנישואים הם רק "בין גבר לאישה"; ב-2014 הצהירה כי עשתה זאת בגלל מצביעיה אך "למדה הרבה בתפקידה";²¹ וב-2015 כבר הצהירה כי שינתה דעתה

לאחר ששוחחה עם זוגות חד-מיניים והבינה "כמה חשוב להם להיות נשואים"²². מורגן לא הסתפקה בכך אלא הכריזה כי תוודא שלתלמידים יונחלו "ערכים בריטיים". בתוספת הצהרותיה כי התנגדות להומוסקסואליות עלולה לסמן רדיקליות נוסח דאע"ש, התפרשה אמירה זו (בלי הכחשות רבות מצידה) כמאפשרת לממשלה לפעול נגד תלמידים שיחשבו שהומוסקסואליות היא "שגויה" (שלא לדבר על פסולה מבחינה מוסרית).²³ דרך ארוכה עברה בריטניה מאז התיקון הידוע של מרגרט תאצ'ר ב-1988 שאסר על "הטפה להומוסקסואליות" בבתי הספר (75% מהבריטים חשבו אז שהומוסקסואליות פסולה "תמיד או רוב הזמן"),²⁴ ועד הפיכתה לחלק בסיסי מ"הערכים הבריטיים". התקינות הפוליטית מגיבה, אגב, מהר במיוחד: השינוי בעמדה הציבורית בנושא זוגות חד-מיניים התחולל לאורך זמן רב,²⁵ אך היפוך העמדות של שטרן ומורגן מדגים כמה מהר הפך העניין מנושא שפוליטיקאים מתווכחים עליו לנושא שאותם פוליטיקאים מאמינים כי אין להתווכח עליו.

דוגמה מובהקת עוד יותר לשינוי הערכים המתחולל במערב היא סוגיית היחס לטרנסג'נדרים. בניגוד לנישואים חד-מיניים או יחסים חד-מיניים, אין ספק שנושא הטרנסג'נדרים לא היה במוקדו של דיון ציבורי בן שנים ארוכות. השינוי בו מהיר הרבה יותר – אך מקיף באותה מידה.

למשל, רק לאחרונה פיטר העיתון 'דנבר פוסט' בעל טור פופולרי משום שהעז לטעון כי קיימים שני מינים בעולם ותו לא.²⁶ שופט בית הדין לעבודה בבריטניה קבע כי חוקי היה לפטר פלוגנית, מאיה פורסטייטר שמה, בשל ציוצי טוויטר בחשבונה הפרטי שבהם הביעה את התנגדותה לכניסת מי שנולדו כגברים לשירותי נשים ובשל אמונתה שאדם אינו יכול לשנות את מינו באמת – שכן בדעותיה יש משום פגיעה בטרנסג'נדרים.²⁷ מחברת 'הארי פוטר', ג'יי-קיי רולינג, הותקפה כאשר הביעה תמיכה בפורסטייטר בציוץ טוויטר, וטענה שההצהרה כי מין ביולוגי הוא עובדה אמיתית אינה יכולה להיחשב פוגענית. רולינג זכתה כצפוי למתקפות טוויטר וגם הואשמה ב"טרנספוביה" בבמות עיתונאיות יותר,²⁸ ובטורי דעה,²⁹ שהדגישו את העלבון³⁰ והאשימו את החברה.³¹

השיא אולי הוא קביעתו של בית דין בריטי לעבודה במסגרת עתירתו של רופא נוצרי שפוטר לאחר שסירב להתייחס למטופלים במסגרת הרישום בתיקים הרפואיים שלהם לפי מינם הנבחר ולא לפי מינם הביולוגי.³² לצד טיעונים רפואיים, מהסגנון שלפיו הדעת נותנת שרופא שיטפל במי שנולד גבר כאילו הוא אישה ולהפך יקצר את ימיו, הרופא השתמש בעתירתו גם בנימוקים דתיים. בית הדין דחה אותם במפורש וקבע כי "אמונה בבראשית א', כז, העדר אמונה בטרנסג'נדרים והתנגדות מצפונית לטרנסג'נדרים אינם תואמים לשיפוטנו את כבוד האדם" ומתנגשים עם זכויות האדם של טרנסג'נדרים.³³ אם מי מהקוראים איננו זוכר, "בראשית א', כז" הוא הפסוק "וַיְבָרֵא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ, זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם."

הערכאה הבריטית טרחה וקבעה למעשה כי אמונה בתנ"ך איננה תואמת את כבוד האדם. מה שפעם נחשב כאחד מיסודות התרבות המערבית הוא עתה פגיעה ב"זכויות בסיסיות" – ואלו כוללות את הזכות שכולם יאמינו בטרנסג'נדריום. בית הדין לא בא להעניש התנהגות, כי אם להעניש ביטויי כפירה. החוק איננו בא למנוע מאנשים לעשות משהו, אלא לחייב אותם לנקוט התנהגות מסוימת וגם אמונה מסוימת. מס השפתיים שלפיו כל אדם זכאי להאמין בכל דבר מגיע תמיד עם ה"אבל" הבלתי-נמנע – שמשמעו כי מוטב מאוד שהלה לא יביע את אמונתו זו ברבים. באחד המקרים הסמליים ביותר שאירעו באפריל 2020, הציעה ממשלת סקוטלנד חוק שיבטל חוק בן 180 השנים האוסר את חילול הקודש – וזה יוחלף בחוק למניעת ביטויי שנאה על בסיס דת, גזע, נטייה מינית, גיל או מגבלה פיזית, או "עירור שנאה" נגד קבוצה מוגנת. ביטויים אלה מוגדרים בצורה רחבה מאוד – ואפילו לא נדרשת כוונה כדי להעניש עליהם.³⁴ חילול קודש ישן הוחלף בחילול קודש חדש.

גם מי שתומך בכל השינויים הנזכרים, וגם מי שמתנגד אליהם, אמורים להסכים כמדומה שהללו התרחשו במהירות חסרת תקדים.

שינוי הערכים המדובר אינו רק מהיר, אלא אף קיצוני. לספורטאים שנולדו כגברים הותר להתחרות כנשים; שלא במפתיע, הם ניצחו בלא מעט מקרים. האוחזות בתואר "אלופת העולם לנשים" באחד מסוגי האופניים, רייצ'ל מקינון, גבר לשעבר, ניפקה לחלל העולם אוסף מרשים של גידופים נגד מתחרותיה, שהתנגדו לכך שמי שנולד כגבר יתחרה בקטגוריית הנשים, ונגד יריבים פוליטיים בכלל. היא איחלה להם מוות, השוותה אותם לקו-קלוסק-קלאן ולמאמינים שהארץ שטוחה, ואף התלוננה על ה"טרנספוביה" הכרוכה בכך שלסביות אינן רוצות לקיים יחסי מין איתה מפני, ובכן, שיש לה איברי רבייה גבריים לגמרי.³⁵ במקרה דומה, פאלון פוקס, טרנסג'נדר מתאבק ששבר את גולגולתה של המתחרה שלו בדרך לתואר אליפות העולם בהיאבקות לנשים, התראיין על "ההתקפות הפראיות" שספג והוכתר כ"האתלטית האמיצה ביותר". לעומתו, איגודי ההיאבקות זכו לגנאי שכן "לא היו פתוחים" לרעיון של היאבקותו מול אישה מולדת. הנזק הממשי לגולגולת פחות חשוב מהפגיעה בזהות.³⁶

המחשה יתרה לכך מצויה במקרה שאירע בבריטניה כאשר פדופיל מורשע שלא עבר כל ניתוח לשינוי מין, אך כינה את עצמו "קארן וייט", הצליח לגרום לשירות בתי הסוהר הבריטי להעבירו לכלא נשים – ושם מיהר הלה לתקוף אסירות.³⁷ תקדים זה לא מנע מקרים נוספים. הנחת היסוד היא שהאסיר הטרנסג'נדר הוא הזכאי להגנה, ויש לדון ברצונו כאשר מחליטים היכן יכלא. השאלה אם אסירות המתנגדות לכך שמי שנולד כגבר יחלוק איתן תא כלא זכאיות להגנה כלשהי כלל לא עולה לדיון.³⁸ ככל שברור כי מצבו של טרנסג'נדר בכלא גברים עלול להיות איום ונורא, ברור גם מדוע האסירות חוששות ממי שנולד גבר; אולם מה שהיה ברור לפני שנים ספורות, ומה שלכל הפחות אמור להיות סובל דיון גם כיום – בכל זאת, מדובר בשאלה בסיסית

לכאורה של איזון בין זכויות – הופך לפוביה שאינה קבילה בשום פנים. באותה נשימה אפשר להזכיר את פיטוריהם של פסיכולוגים ותיקים ומכובדים המפקפקים ברעיון שילדים כשירים להצהיר על זהות מגדרית לא-משתנה מגיל קטן, או החולקים על הטענה כי הטיפול הראוי בנושא כולל מתן הורמונים ומעכבי צמיחה וניתוחים.³⁹ אפילו טענה המקבלת מבחינה עקרונית את התפיסה בדבר הטרנסג'נדריות, אך מעלה ספקות לגבי הגיל שבו אדם בוגר מבחינה נפשית וכשיר דיו לקבל בחירה משנת חיים ובלתי הפיכה כזאת, נתפסת כטרנספוביה.

שינוי הערכים הזה מלווה בעמדות מוצא והנחות יסוד בנוגע למציאות אשר אמורות להסביר את הערכים הללו ולהצדיקם. במסגרת זו, תפיסות שגונו בעבר הופכות ליסוד אמונה שאין להתווכח עליו. באופן מבלבל, לעיתים אנו נדרשים להחזיק בשתי תפיסות סותרות בו-זמנית: תפיסה "מהותנית" (שלפיה ישנן תכונות גבריות ונשיות, ואדם עלול להיוולד "בגוף הלא-נכון"; במקרים רבים התנהגויות סטריאוטיפיות של בן המין השני בילדות משמשות כהוכחה לטרנסג'נדריות), ותפיסה אנטי-מהותנית הקובעת כי זהות מגדרית איננה אלא הבניה חברתית ואפילו כי ישנם אנשים שמגדרם יכול להשתנות מדי פעם או לכלול כמה מגדרים בו-זמנית. המפתח להבחנה בין מהותנות מקובלת ובין כזו הנדחית בבוז היא שאלת הקבוצה שאליה שייך הפרט שמהותו (או היעדרה) היא נושא הדין. אם מדובר בחבר או חברה בקבוצה הנחשבת "מדוכאת", אזי למהותנות יש מקום. מפתח זה הוא גם רמז שיש בו כדי לקדם אותנו לקראת פתרון התעלומה: כיצד עברנו שינוי ערכים כה עמוק כמעט מבלי משים?

לא זו אף זו. תהא זו טעות לחשוב ששינוי הערכים האמור מוגבל לתחום המגדר והמיניות. אפשר לראות גם במהירות האדירה שבה התקבלה בארה"ב על ידי רבים הטענה כי ביסודה של הרפובליקה האמריקנית נמצאת העבדות – בבחינת החטא הקדמון שלה. שלוש שנים בלבד חלפו מאז לגלגו רבים על טענתו של הנשיא טראמפ כי הפלת פסלי הקונפדרציה תגיע לג'ורג' וושינגטון ולתומס ג'פרסון, ועד למציאות שבה פסלי האבות המייסדים הללו ואפילו אלו של אברהם לינקולן נעקרים ממקומם. הוא הדין לניסיונות השונים ברחבי העולם המערבי לאמץ את המסגרת הרואה את המערב מוכתם מיסודו בגזענות ובעליונות לבנה, וזאת אפילו במקומות שבהם לא היו אימפריאליזם או עבדות.⁴⁰ הוא הדין לדרישות לסלק מרשות הרבים סמלים בעלי משמעות דתית גם אם היו שם בטרם הייתה זו רשות הרבים.⁴¹ כיוצא בזה היא התערבות המדינה בתחומים שנחשבו בעבר לעניין פרטי – כגון דרישות הולכות וגוברות לשלול את החופש הנתון להורים לחנך את ילדיהם על פי דרכם אם דרך זו איננה מספקת להם את החינוך שהמדינה מעוניינת בו;⁴² איסור על הורים להעניק טיפול לילדים שנוולד עם מחלה חשוכת מרפא ופיגור עמוק, שכן מוטב לו למות (אף שבמקרה אחד לפחות ברור היה כי הילד איננו סובל כאבים);⁴³ ודרישה מרופאים בפינלנד ובשוודיה להשתתף בהמתת חסד של פציינט גם אם הם מתנגדים לכך מבחינה מצפונית.⁴⁴

כדי להבין את ההתרחשות שאנו מצויים בעיצומה, ולמען נשכיל להתמודד איתה, נפנה להסבר שיעתיק אותנו משדה התיאוריה הפוליטית והמוסרית, אל שדה התבניות התרבותיות המקיפות יותר – שמוצאן הפעם בדיסציפלינה הסוציולוגית.

עליית הקורבנות

בספרם 'עליית הקורבנות' מציעים הסוציולוגים בראדלי קאמפבל וג'ייסון מאנינג נקודת מבט המנתחת את הדפוסים הבסיסיים של התפיסה המוסרית הרווחת בחברה ועוקבים אחר תהליכי השינוי שלה. קאמפבל ומאנינג טוענים כי אם בעבר אפשר היה לחלק את החברות ל"חברות כבוד" (Honor) ו"חברות מכובדות" (Dignity),⁴⁵ הנה כיום העולם המערבי הוא "חברת קורבנות" (Victimhood).

"חברת כבוד" מתבססת על ההנחה שלפיה הכבוד נרכש בידי האדם, וביכולתו לאבדו ולהיותו חסר כבוד – בשל מעשיו או בשל הימנעותו מלהגן על כבודו, כבוד משפחתו או כבוד אומתו. המשמעות היא שהאדם מחויב להגן על המוניטין שלו בכל מחיר – כולל באלימות. הימנעות מלהגיב באלימות על פגיעה היא עדות לחוסר כבוד, ומשפיעה באופן שלילי ביותר על מעמדו של האדם. אדם, בעיקר גבר, נדרש להראות שהוא ראוי למוניטין שלו – כולל בהתנהגות שתראה למשקיפים מתרבות אחרת חסרת אחריות לגמרי.⁴⁶ האחריות לכבוד מצויה בידי האדם עצמו – ולא בידי הרשויות. אדרבה, בחברה כזו פנייה לרשויות נתפסת לא פעם כבושה ומעידה על כך שהאדם נחות ואיננו ראוי לכבוד. דוגמאות לחברות כאלו לא חסרות: חלקים מהחברה הערבית בישראל, חלקים מהחברה בדרום ארה"ב, וכן הלאה. דוגמאות היסטוריות למנהגים בחברות ממין זה הן הדו-קרב וכן מנהגים של אנשים בדרום ארה"ב להעליב זה את זה באמצעות מודעות מבזות בעיתונים. כללי הדו-קרב היו גם דוגמה להיררכיה המעמדית הקשיחה-יחסית בחברת כבוד: אישה למשל לא הייתה יכולה להזמין איש לדו-קרב (בדרך כלל); בורגני לא יכול היה להזמין אציל; מי שנתפס כמי שכבודו נחות מלכתחילה לא יכול היה לעלות למעמד הכבוד של מי שנתפס כבעל פוטנציאל גדול יותר – אולם אציל שסירב לדו-קרב עם אציל אחר יכול היה להיחשב נחות בהרבה מהבורגני. לצד הצדדים השליליים שבחברה כזו, מצויים בה גם צדדים חיוביים. למשל, אנשים מתרבויות כבוד הגונים יותר בממוצע ומוכנים לסייע לזולתם יותר מאשר אנשים מחברת מכובדות.⁴⁷

לעומת זאת, חברת מכובדות מתבססת על ההנחה כי האדם הוא בעל כבוד מטבע ברייתו וכי אין ביכולתם של אחרים ליטול זאת ממנו. בחברות כאלו – שהן רוב החברות המערביות המודרניות – מצופה מהאדם להתעלם מעלבונות או לזלזל בהם. בחברה כזו, מי שגיב בצורה האלימה המתבקשת בחברת כבוד ייענש או יזכה לבז. אמירה בסגנון הפתגם האנגלי Sticks and stones can break my bones but words can never hurt me היא אמירה מובהקת של חברת מכובדות. בחברה

כזו, אם נגרם לאדם עוול, מקובל שהלה פונה לרשויות כדי שישפטו (באופן אורח במקרה הספציפי) בינו לבין מי שגרם לו את העוול, והדבר איננו פוגע בכבודו או במעמדו. בחברת מכובדות נדרשת מהאדם סובלנות רבה גם לדברים שבלתי-נסבלים בעיניו; אם העליבו אותו בצורה קיצונית – הוא יכול להגיש תביעת דיבה נגד הפוגע אך אסור לו להציל את כבודו בעצמו באמצעים אלימים.

דוגמה מצוינת לתפיסה חברתית זו היא ביקורתה של מבקרת התיאטרון של 'דבר', חוה נובק, על ההצגה 'מלכת אמבטיה' מאת חנוך לוויין – בקטע שבו התמודדה נובק עם הטענה כי מדובר בפגיעה בחיילי צה"ל וברגשותיהם של הורים שכולים:

באשר לקטעים הפוגעים במורל הלוחמים, כביכול, או ברגשותיהם של הורים שכולים, לא בצנזורה נגן עליהם. פשוט מגוחך לחשוב שלוחמינו כל-כך לא איתנים, עד כי המוראל שלהם עלול להיפגע מכמה עקיצות יתוש. אסור לנו לחשוב שאלה ששיכלו בנים במערכה, כל כך לא משוכנעים בהכרח הקרבן, שהם ייפגעו מכמה פזמונים או שירים.⁴⁸

נובק לא הגנה על המחזה בשל הזדהות אידיאולוגית (אם הייתה לה כזו). אדרבה, היא כינתה אותו "לא יותר מערבוביה של רעיונות לא ברורים אפילו למחברם, של בינוניות ואף מתחת לזה, ערבוביה של ניבול פה וסצנות וולגריות ... עם כמה אימרות אמת שמובאות דווקא בצורה יפה ומשכנעת".⁴⁹ ובכן, מסתבר כי בחברת מכובדות גם "פרות קדושות" – חיילי צה"ל והורים שכולים – אינם יכולים לדרוש השתקה של ביקורת ואפילו של ביקורת מעליבה.

בחברת מכובדות, אדם שיהגג לפי הנורמות של חברת כבוד לא ייתפס כמכובד. להפך – הוא ייתפס כאלים וכמי שראוי לו לפנות למשטרה כדי שתפתור את בעיותיו או לשתוק. אותו מעשה שהיה מביא לו הוקרה בעבר, עשוי עתה להביאו אל שערי בית הכלא. שינוי התפיסה המוסרית של החברה – משמעו שהתנהגות ראויה לשבח בחברה אחת היא עניין לגנאי ולסנקציות בחברה אחרת.

שינוי הפרדיגמה במערב – מהנורמה של חברת כבוד שרווחה במערב עד ראשית העת המודרנית לנורמה של חברת מכובדות – לא אירעה במקרה. היא התרחשה במקביל לעלייתה של תפיסת העולם הליברלית שדי במבט חטוף כדי לראות כי היא הולמת את חברת המכובדות. מצד אחד, חברת מכובדות מניחה שקיימות רשויות שיגנו על האדם והיא מעניקה להן את המונופול על האלימות; אך הגנה זו מצומצמת, משום שהיא מעניקה ליחידים ולקבוצות חופש התבטאות רב, כולל כזה הפוגע באחרים, ומשחררת את המדינה מכפייה מצפונית כלשהי.

חברת מכובדות, תפיסת הסובלנות הדתית ורעיון הפנות שהביאה בכנפיה – שלפיו אמונתו של אדם נמדדת לפי מידת הפנות של אמונתו ולא על פי תוכנה⁵⁰ – אפשרו לאנשים המאמינים בדברים שונים ונוגדים להתקיים יחד ומזערה את ההתנגשויות ביניהם. חברת מכובדות סובלת בתנאים רבים איים לא-סובלניים של חברות אחרות.

למשל, התקיימות האיימיש במצב טרום-מודרני איננה מאיימת על חברת המכובדות ואיננה דורשת פעולה כלשהי מצידה; והחרדים בישראל יכולים לחיות כרצונם ככל שלא יפריעו לחברה הסובבת אותם.⁵¹

לטענת מאנינג וקמפבל, אנו נמצאים כעת בעיצומו של שינוי פרדיגמה סוציולוגי חדש: מעבר מחברת מכובדות אל עבר חברת קורבנות (Victimhood). חברה זו, כמו חברת הכבוד הקדם-מודרנית, מעודדת אנשים, לכל הפחות מקבוצות הנתפסות "מדוכאות" או "מוחלשות", שלא לעבור בשתיקה אפילו על עלבונות קטנים ואפילו על עלבונות לא מכוונים (מכאן המונח "מיקרו-אגרסיה").⁵² היא רואה בהם פגיעה בלתי נסבלת, ועל פי רוב מתייחסת אליהם גם כאלימות. בחברת קורבנות אין דבר קטן מכדי להיפגע ממנו. כך למשל הפכה שמלתה של תלמידת תיכון תמימה מיוטה – שכל שעשתה היה להעלות את תמונתה בשמלה לטוויטר שלה כדי להראותה לחבריה – לנושא של דיון בינלאומי על "הפקעה תרבותית". לרוע מזלה של אותה עלמה, שמלתה הייתה בדפוס סיני מסורתי והיו מי שהתנגדו לכך; כלי תקשורת כגון ה-BBC והניו-יורק-טיימס דנו בשמלתה של אותה תלמידה ברצינות גמורה, הגם שנראה שהנפגעים התיאורטיים בסין דווקא לא הוטרדו כלל מהנושא. הפגיעה הייתה כנראה בעיקר בתודעתם של אנשים החיים במערב – ולא דווקא ממוצא סיני.⁵³

אך בניגוד לחברת כבוד המטילה על היחיד את החובה להגן על כבודו באמצעות אלימות, חברת הקורבנות מגייסת לשם כך את הרשויות ובעלי הכוח. כישלונם של האחרונים למנוע את הפגיעה או להעניש עליה הופך אותם לאשמים גם הם בדיכוי.⁵⁴ מכאן הדרישה מן הרשויות לפעול אפילו נגד פגיעות קטנות: זוג פרופסורים מאוניברסיטת ייל הביעו תמיכה בזכותם של סטודנטים ללבוש תחפושת האלווין, אפילו אם יהיו מי שיראו אותה פוגענית, והוטרדו בידי סטודנטים עד שנאלצו לפרוש מהאוניברסיטה;⁵⁵ קומיקאי קנדי נקנס בעשרות אלפי דולרים קנדיים בידי "טרביבול זכויות האדם" של המדינה בשל בדיחה מכוערת על זמר צעיר עם פגם בפניו;⁵⁶ מהנדס תוכנה שהגדיר את עצמו כ'טרנסגברי/לא בינארי' תבע את חברת נייק בעקבות סירובה, לדבריו, לפנות אליו בגוף שלישי רבים.⁵⁷ דוגמה נוספת, אחת מני רבות: מהנדס בגוגל פוטר בעקבות מסמך שכתב בפורום פנימי (שעסק בדיון על מדיניות הגיוון בחברה) שבו טען כי חלק מהסיבה למיעוט הנשים בהייטק היא הבדלי העדפות בין המינים. התגובות בחברה כללו את טענתה של עובדת כי היא מרגישה "תחת מתקפה" בשל המסמך; את דבריו של מנהל אחד שטען כי הפסיד שני ימי עבודה מרוב כעס על הכותב; ושל מנהל אחר שקבע כי הוא מתכוון "להשתיק" דעות כאלה, משום שהן "תוקפניות בצורה אלימה".⁵⁸ הפער בין טענתה של נובק ביחס להורים שכולים לבין דוגמאות אלו זועק לשמיים.

מטבע הדברים, כיוון שבחברת קורבנות נדרש למנוע כל ביטוי פוגעני נגד הקבוצות הנתפסות מוחלשות או מדוכאות, ומכיוון שכדי לתקן זאת יש להשתמש בכוחן של

הרשויות, אחת השאלות החשובות ביותר היא מיהו המדכא ומיהו המדוכא. ניסיון למנוע ביטויים פוגעניים פירושו השתקה של דעות מסוימות המוגדרות פוגעניות,⁵⁹ ומאליו עולה הצורך לקבוע מי ראוי לזכות להיעלב.⁶⁰

סופה של הטובלנות

בחברה המערבית המודרנית מקובל היה להסתמך על תפיסות כגון אלו של ג'ון סטיוארט מיל שטען כי –

חופש גמור לסתור ולהפריך את דעתנו הוא התנאי הנותן לנו צידוק להניח את אמיתותה לצורכי פעולה, ורק בתנאים אלו יכול יצור בעל כשרים אנושיים להגיע לבטחה רצינולית שאכן הצדק עמו.⁶¹

יתרה מזו, טוען מיל, גם דעות הנראות לנו שגויות בעליל ואפילו מושחתות – אין להשתיק:

הנזק הגדול ביותר נגרם לאלה שאינם אפיקורסים, וכל התפתחותם הרוחנית נפגמת ובינתם כנועה מפחד הכפירה. מי יוכל לחשב ולמצוא מה מפסיד העולם משפע המוחות המבטיחים האחוזים באופי פחדני, שאינם מעזים למצות שום הלך מחשבה אמיץ, נמרץ ובלתי תלוי, פן יובילם למה שאפשר יהיה לראות בו כפירה או שחיתות?⁶²

בחברת מכובדות – רובה של החברה המערבית במאה האחרונה – הגבלות כגון "פגיעה ברגשות דת" או "העלבת עובד ציבור" נחשבו ארכאיות ונטו יותר ויותר להתכופף בפני חופש הביטוי. במדינות המערב, רוב ההגבלות על חופש הביטוי נטו לכלול הסתה ישירה לאלימות (אם כי הדבר השתנה ממדינה למדינה). כיום הולך הכיוון ומתהפך.

בתפיסה החדשה, מבחינה עקרונית חופש הביטוי צריך להיות מוגבל; אם לא, הוא משרת את המדכאים. הקורבנות היא זו אשר צריכה לקבוע את הזכות לדיבור. כך לדוגמה קבעה אורית קמיר:

הביטוי הוא האמצעי בעזרתו יכולים חברי קבוצות מיעוט לפתח רעיונות, לשתף ולהשתתף בהם, וכך לשאוב עידוד הדדי, לתמוך, להתחזק ולגדול. מובן כי הרוב השולט אינו מעוניין בהתעצמות כזו של המיעוט, שכן יש בה כדי לסכן את ההגמוניה של השליטים; לכן יש להגן מכל משמר ובכל מחיר דווקא על חופש הביטוי של מי שמבקשים ליצור, לגבש, לבסס או לשמר את זהותם כמיעוט למול רוב בלתי אוהד ...

לא כל ביטוי הוא בעל אותו ערך, ולא כל ביטוי זקוק וראוי למידה אחת של הגנה. ישנן התבטאויות מזיקות, פוגעות ומשפילות, אשר, בעבור בצע כסף, מחזקות סטריאוטיפיים מסוכנים ודעות קדומות מושרשות. המחאה הפמיניסטית נגד ביטויים אלה אינה בהכרח

פוגעת בחופש הביטוי המוגן, כיוון שהתבטאויות כאלה אינן בהכרח ראויות להגנה. המחאה הפמיניסטית עצמה, לעומת זאת, בהחלט זקוקה להגנה ובהחלט ראויה לה, שכן היא ביטוי לא אהוד, בעל ערך חברתי, אשר מצוי תחת מתקפה.⁶³

ההבדל בין דבריה של קמיר לבין הטקסט של מיל בולט. מיל חפץ בחופש ביטוי לכל דעה, תהא אשר תהא, ואיננו קובע שחופש הביטוי תלוי ב"ערכו" – ערך הדורש התערבות חיצונית. אצל קמיר, חופש הביטוי איננו אינטרס של הרוב, בניגוד למיל הרואה אינטרס של כל אדם בשמיעת דעות הסותרות את דעותיו. כאן, חופש הביטוי הוא כלי למטרה: קידום המיעוט נגד הרוב. אומנם לא ברור מספיק מדוע מעניק הרוב חופש ביטוי למיעוט שהוא מעוניין למנוע את התעצמותו, אולם ברור לגמרי שהרשות השופטת מופקדת על ההבטחה כי חופש הביטוי יינתן בהתאם לשאלה האם מגיע לו להינתן – לפי "הערך החברתי" שהיא תקבע.

תפיסתה של קמיר איננה ייחודית לישראל ואיננה מוגבלת למגדל השן האקדמי. למשל, בבריטניה נידון אדם למאסר על שבמיילים וציוצי טוויטר שהופנו נגד פעיל מוסלמי כינה את האסלאם "מפגר, מיזוגני, מהמאה השביעית".⁶⁴ חוקים למניעת עלבונות מופעלים יותר ויותר נגד אנשים שדעותיהם נתפסות כלא-ראויות.⁶⁵ אמירות בדבר היעדר הזכות לחופש ביטוי למי שאיננו תומך בחופש הביטוי מוצאות מהקשרן כדי להפוך אותן ל"מי שאיננו חושב כמוני או מעליב אותי".⁶⁶ באפשרויות הדיווח על פוסטים בפייסבוק מופיעה האפשרות "הוא מנוגד לדעות שלי. דוגמאות: צוחק על הערכים, הדת או ההשקפות הפוליטיות האישיות שלי". לפני כארבע שנים הגדיר פמפלט שהפיצה אוניברסיטת הרווארד כי "מיסאינפורמציה טרנספובית היא סוג של אלימות מערכתית". מילים, מסתבר, יכולות כעת לשבור עצמות,⁶⁷ גם אם אינן קוראות לאלימות – מפני שהאלימות היא "מערכתית". אפילו הקמפיין "אבא ואימא = משפחה" (שוב, לא מיותר להזכיר, אמונה שרוב העולם המערבי החזיק בה בימי ביל קלינטון ואפילו לקראת תקופת ברק אובמה) הופך לחוסר סובלנות בלתי נסבל שיש להשתיקו.⁶⁸

המחשה להבדלים בין החברות אפשר להביא באמצעות סרטו של קלינט איסטווד, 'גראן טורינו' (2008), בסצנה שבה הגיבור והספּר שלו מחרפים זה את זה בידידותיות בסטריאוטיפים אתניים מעליבים. בחברת כבוד היו הללו אוהזים מיד זה בגרונו של זה בשל העלבון שכל אחד ממיט על רעהו; בחברת קורבנות הם היו נפגעים עד כדי חוסר יכולת לדבר זה עם זה ואחד מהם היה מבקש את התערבות הרשויות או לפחות דורש את נקיטתן של סנקציות חברתיות קשות; בחברת מכובדות, הניצים מחרפים זה את זה – להנאתם או שמא שלא להנאתם – ועוברים הלאה.

העובדה כי מדובר בשינוי פרדיגמה או בקוד מוסרי אחר – בכוחה להסביר את צבר השינויים המאפיינים את הרגע התרבותי שאנו חיים בו. האגודה האמריקנית לזכויות האזרח – זו שבעבר נלחמה בשם חופש הביטוי על חירותם של ניאון-נאצים לצעוד

בשכונות יהודיות ועל זכויותיהם של מנהיגי קו-קלוקס-קלאן לנאום נאומו הסתה נגד שחורים ויהודים – שקלה לא מזמן שלא להגן על חופש הביטוי אם הוא עלול "לסייע בקידום מטרות המאמינים בעליונות לבנה או אחרים שהשקפותיהם מנוגדות לערכינו" (לבסוף החליטה להישאר בתפיסתה המסורתית, אך עם הסתייגויות מסוימות).⁶⁹ תמורה טקטונית זו ברורה הרבה יותר על פי הסברם של קמפבל ומאנינג: כחלק מחברת מכובדות, פעלה האגודה בעבר כדי לאפשר את חופש הביטוי; אולם כיום, אגודה זו היא חלק מחברת קורבנות, ושיקול חופש הביטוי הופך משני לצורך לצמצם את הפגיעה בקבוצות המוחלשות.⁷⁰ לכן האגודה דאז לא היססה לייצג ניאור-נאצים, ואילו האגודה דהיום טורחת לעסוק ב"השתייכותם" של "טרנסים ולא-בינאריים" ולהסביר לעוקביה כי "אין דרך אחת להיות גבר. גברים שמקבלים מחזור הם גברים. גברים שנכנסים להיריון ויולדים הם גברים".⁷¹ המוקד הוא "שייכות"; לאו דווקא מניעת אפליה ולא דווקא זכויות.

תפיסות שנחשבו בעבר כיסוד תרבות המערב נחשבות כיום כמנוגדות לכבוד האדם משום שהמסגרת המחשבתית השתנתה; וכאשר מסגרת מחשבתית משתנה – הישן נדחק הצידה. בדיוק כשם שהליברלים של המאה ה-19 הסתכלו בזלזול על העידן שלפניהם, כך המחזיקים בתפיסה החדשה מסתכלים על העידן המודרני והתפיסה הליברלית ה"קלאסית" כמיושנת וחשוכה לפחות כמו הכנסייה מול גלילאו. היפוך האמונה החדש, והאדיקות באמונות החדשות, הולמים היטב מעתק זה. בדומה לדרך התחוללותן של מהפכות מדעיות, כפי שתיאר אותו תומס קון, גם מהפכות פילוסופיות אינן מתרחשות בתהליך התפתחות איטי, אלא בשינוי פרדיגמה.

ניתן אף לומר כי בתפיסת הקורבנות המצב חוזר – ולו במידה מסוימת – למה שהיה בתקופות עבר. שינוי התרבות לא רק מוביל אותנו קדימה אלא גם אחורה: התפיסה הליברלית ה"קלאסית" נזנחת לטובת תפיסה המזכירה הרבה יותר את הדת הנוצרית.⁷² האדם איננו נמדד רק (או בעיקר) באופן פרטי אלא כחלק מקבוצה – ובייחוד כמדכא או כמדוכא. אמונותיו של אדם אינן סיבה להעריכו אלא אם אמונות אלו ראויות להערכה. מעשים טובים אינם ראיה לכך שהאדם טוב אם הלה מחזיק באמונות רעות. חטאיו האמוניים של אדם אינם ניתנים לכפרה כמעט, ויעיד ספורט החיפוש אחר ציטוטים מרשיעים – ואפילו נאמרו לפני עשור שנים ויותר – ורדיפת האדם בעקבותיהם.

מונחים מסוימים הופכים למילות טאבו ממש כמו שמו המפורש של האל, עד שהזכרתם – גם בלא כוונת זדון – היא עילה לפיטורים או לרדיפה מפני ש"איננו סובלים לשון גזענית בלי תלות בכוונתה" (כפי שהסבירו שני בכירי ה"ניו-יורק-טיימס" במכתב פנימי שבו נימקו את פיטוריו של כתב ותיק, שהוציא מפיו ביטוי הנחשב גזעני רק בתוך שאלת הבהרה למי שאמר אותו).⁷³ עם זאת, לעיתים הצהרת נאמנות לעקרונות "הכנסייה" מאפשרת מידה של מחילה ומיתון ההעלאה על המוקד

הוורטואלי. זוהי כנראה הסיבה – לצד הכרה בעוון והכאה אמיתית על חטא – להתנצלויות הפתטיות של רבים מהנרדפים.

בדיוק כמו בעידן הקתולי, גם בעידן הקורבנות המדינה נתפסת כמי שחובתה להעניק לגיטימציה לתפיסות "נכונות" ולשלול את היתכנותן של תפיסות "לא נכונות". כאז כן עתה – אמירות כמוהן כמעשים. חופש הדיבור הופך לעקרון משני לעומת הצורך לקדם את התפיסות ה"נכונות". בהתאם לכך, מרגע שדבר מסוים נקבע בחוק כלגיטימי, יריביו מאבדים את הלגיטימיות שלהם.⁷⁴ עצם התעקשותם להחזיק בדעה שהייתה בעבר הקונצנזוס או החוק נתפסת עתה כלא-לגיטימית. לא די בכך שהדבר החדש נקבע כלגיטימי בחוק, אלא שיש לחייב גם את מתנגדיו לשתף איתו פעולה באופן אקטיבי – או לשאת בתוצאות. אומנם לא מדובר ב"דת מדינה" רשמית, אולם התפיסה מקבילה למדי לתפיסה של עידן דתות המדינה קודם עידן המהפכות.

כתוצאה מכך, העימותים הם בלתי נמנעים. במצב זה, אין פלא שהוויכוחים בנושאי דת ומדינה בישראל נוטים בשנים האחרונות לטוב לא רק על כפייתה של המדינה לעשות משהו דתי, אלא על נכונותה לסייע לדתיים או חרדים לעשות משהו דתי בשטח ציבורי – ואפילו על פעילות דתית פרטית לחלוטין.

שובה של מלחמת הדת

השאלה אם יש להפריד דת ומדינה היא שאלה ערכית,⁷⁵ ולפיכך תלויה בערכיו של כל אדם. אכן, המצפים כי הפרדת דת ומדינה תמתן את ההתנגשות בין השתיים טועים מפני שהם מתייחסים למסגרת מוסרית ישנה אשר הולכת ומשתנה לנגד עינינו. מסגרת זו התבססה על המקרה האמריקני, המקרה של חברה דתית שהפרידה את המדינה מהממסד הכנסייתי דווקא בשל רצונה לאפשר חופש דת. אך המסגרת החדשה הנוצרת כיום שונה לחלוטין מקודמתה.

במעבר מחברת מכובדות לחברת קורבנות ננטשה האמונה שכל אדם יכול לעשות כל שברצונו אם אינו פוגע באחרים באופן ישיר. התבטאויות, מעשים ברשות פרטית וכן הלאה – כולם נתפסים עתה כפוגעים בחברה כולה וכנתונים למשטור מתמיד. לחץ חברתי למניעת כפירה ולגביית מחיר מהכופר הופך לאידיאל מוצהר ולשיטת פעולה רצויה במקרים שבהם המדינה לא נתפסת כרשאית להתערב. המדינה מצידה נתפסת כמי שתפקידה לתקן את העוולות ולתמוך בראויים לתמיכה, המוגדרים "מוחלשים" ו"מדוכאים".

מעתיק זה טרם הושלם. נראה שתפיסת חברת הקורבנות עודנה נחלתו של מיעוט, אולם מדובר במיעוט בולט מאוד ומשפיע מאוד.

הגם שכעת חברת קורבנות מזוהה בעיקר עם אידיאלים מצד שמאל של המפה, יש יסוד לחשוב שלפנינו עניין של יחסי כוחות וכי הימין לא יהסס להשתמש באותם כלים

בעתיד – משום שהמסגרת המחשבתית משפיעה גם עליו. מעשים כגון ניסיונם של נבחרים רפובליקנים בארה"ב להגביל את זכויות ההפגנה של יריביהם,⁷⁶ רטוריקה של קורבנות מצד שמרנים,⁷⁷ ניסיונות לפרשנות דחוקה של חוק בדרישה מהיועץ המשפטי לממשלה להתערב נגד מודעה מעליבה וחסרת טעם,⁷⁸ מחאות נגד מתן פרס לכל מי שהביע דעה מרגיזה כלשהי, הגם שאין קשר בין הפרס לבין דעתו,⁷⁹ וכן שימוש במשפחות שכולות כג'וקר בדיונים מימין ומשמאל כדי להשתיק ביקורת – כל אלה מעידים שתורות זו חלחלה עמוק מספיק מכדי שתיתפס רק כעניין של פוליטיקת ימין-שמאל.⁸⁰ לפעמים, גם מי שטוענים כי הם אויבי התרבות הזו מאמצים אותה אל חיקם.

מה אפוא צריכים לעשות המתנגדים לערכי הדת החדשה? זוהי שאלה גדולה שלא אתיימר להשיב עליה כאן. ייתכן גם שלא ניתן להציע לה תשובה כנה בעת שהרוחות נושבות בעוז רב בכיוון אחד, וקשה לעמוד מולן.⁸¹ כאן אסתפק בהמלצה עיקרית אחת: אל תנופפו ב"חופש הדת" או ב"חופש הביטוי". זהו מעשה חסר תוחלת. עקרונות אלה עברו תהליך של צמצום משמעות, ובשיח בן ימינו הם רלבנטיים רק כאשר הם משמשים את הקבוצות שאנשי חברת הקורבנות קבעו כי הן מוחלשות. קבוצות אחרות המעלות דרישות כאלו נתפסות בעיני מאמיני שיח הקורבנות כדורשות לעצמן את הזכות לדכא או כמעידות על חולשת הטוען, המכיר בעצמו כי טענותיו אינן צודקות. בחברה שבה חופש הביטוי חדל להיות ערך עצמאי והוא תלוי בערכו של הביטוי – כפי שהמחליטים מגדירים אותו – אין ערך לטענות כאלו.

תחת זאת, על המתנגדים לרעיונות הדת החדשה להיאבק על עמדתם הערכית ולטעון בעוז שעמדתם היא אמת (ולא דבר כפירה שמן הראוי להיות סובלני לשומעו), וכן לא לקבל את מעמד העליונות המוסרית שבעלי פרדיגמת הקורבנות דורשים לעצמם.⁸² גם אם בעלי הפרדיגמה סבורים כי הם נעלים ומוסריים ופעולותיהם כולן רק טוב, אין סיבה שמי שלא שותף לאמונותיהם יקבל תפיסה שבה פירוש ה"צדק" הוא אפליה מתמדת בשם מאבק באפליה, ומסגרת חשיבה שלפיה אין חטא קטן מדי מכדי שחיי של אדם או מורשתו ייחרבו בעטיו. ספק אם אינקוויזיציות משטור המחשבות תימנע בשל כך מלגזור עליהם את העונשים השמורים לכופרים, אבל כך לפחות ישנו סיכוי מסוים שיתנהל דיון ויישמע קולם.

בעידן שבו שבה כפיית האמונה לאופנה, יש לדון לגופן של אמונות. יותר מכך: השיח על הערכים עשוי לשחרר אותנו, בסופו של דבר, ממארת הקורבנות ומן המרוץ הדוחק גם את מתנגדיו להוכיח כי הם הם המדוכאים עלי אדמות. מי יודע, אולי נצליח בסופו של דבר לעבור לשלב הבא של הציוויליזציה, שבו אומללותנו לא תהא המפתח לאושרנו.

1. כך למשל סבר תומס אקווינס. ראו למשל במכלול התאולוגיה (חלק שני, פרק שני, שאלה 11): "בעוד זייפני כספים ושאר עושי-רשע נידונים למוות על ידי רשות חילונית, יש סיבות רבות יותר שכופרים, ברגע שהורשעו בכפירה, לא רק ינודו אלא יוצאו להורג". תרגום אנגלי של החיבור הלטיני זמין במרשתת; ראו <https://www.newadvent.org/summa/3011.htm>.
2. Supreme Court of the United States, Masterpiece Cakeshop, Ltd., et al. V. Colorado Civil Rights Commission et al. (2017).
3. Taylor Hatmaker, "Apple, Salesforce and PayPal join LGBT cause in Supreme Court wedding cake case", *TechCrunch*, 27.10.2017.
4. American Bar Association, "Brief of the American Bar Association as Amicus Curiae in support of respondents [Colorado Civil Rights Commission, Charlie Craig and David Mullins], n.d.
5. Same-sex couple reacts to Supreme Court ruling", *CNN*, 5.6.2018.
6. Muri Assunção, "Notorious anti-gay Colorado cake baker sued for discrimination for third time", *New York Daily News*, 12.6.2019; Jack Crowe, "Masterpiece Cakeshop Owner Sued Again after Refusing to Bake 'Gender Transition' Cake", *National Review*, 11.6.2019.
7. Lee (Respondent) v Ashers Baking Company Ltd and others (Appellants) (Northern Ireland), UKSC 49, 10.10.2018. יציין כי מקרה דומה בבריטניה הסתיים בתוצאה אחרת – בית המשפט העליון קבע פה אחד שאין לכפות על אופה לאפות עוגה הכרוכה במסר שהוא מתנגד לו. העותר מיהר לעתור לבית המשפט האירופי לזכויות אדם; שם טרם הסתיים ההליך.
8. Kelsey Dallas, "Why the Supreme Court sent a new case on same sex-wedding cakes back to lower courts", *Deseret News*, 17.6.2019.
9. ת"א 1095-90 יעקבוביץ' ואח' נ' בית הארחה וגן אירועים יד השמונה ואח', פסקה 33.
10. שם, פסקה 40.
11. שם, פסקה 16. הצ'יטוט לקוח מבג"ץ 292/83 נאמני הר הבית ואח' נגד מפקד משטרת מחוז ירושלים.
- פ"ד לח(2), עמ' 449 (18.5.1984). דומה כי השופטת רובינשטיין חרגה קצת מכוונת הצ'יטוט באותו פסק דין.
12. הכנסייה הופרדה מהמדינה ב-2000; היא מחזיקה בעמדות פרוגרסיביות מאוד ותמכה בחוק.
13. "All priests should wed same-sex couples": Swedish PM", *The Local (Sweden)*, 23.6.2017.
14. Nick Givas, "Buttigieg defends religious institutions, hits Beto for threatening to rescind their tax-exempt status", *Fox News*, 13.10.2019; John Hirschauer, "CNN's anti-religious town hall", *National Review*, 14.10.2019; Matt Baume, "Pete Buttigieg doesn't want to tax anti-gay churches", *Out*, 14.10.2019.
15. David Sedley, "UK Hasidic school faced with closure for not teaching LGBT", *The Times of Israel*, 14.7.2017; Harriet Sherwood, "Sex education rules could force Haredi Jews into home schooling", *The Guardian*, 20.1.2019.
16. Mark Tran, "All faith schools must actively promote British values says education secretary", *The Guardian*, 2.11.2014.
17. דוד מרחב, "פרס: מתנגד למצעד הגאווה בירושלים", *מעריב*, 5.9.2006.
18. פרוטוקול הישיבה העשרים-ותשע של הכנסת השבע-עשרה, 28.6.2006.
19. ראו "אלעזר שטרן ומאיר שטרית מורידים דגל להט"ב: מצעד הגאווה", *youtube*, 18.6.2014. זמין במרשתת.
20. אלכסנדרה לוקש וניר (שוקן) כהן, "אלעזר שטרן נגד רפי פרץ: "לא יכול להמשיך לכהן כשר חינוך""", *ynet*, 15.7.2019. ההדגשה שלי.
21. Patrick Wintour, "Nicky Morgan changes her mind on gay marriage", *The Guardian*, 29.10.2014.
22. Press Association, "Nicky Morgan responds to online 'vitriol' from gay rights campaigners", *The Guardian*, 10.7.2015.
23. John Bingham "Children who say homosexuality is 'wrong' could be viewed as extremist threat – Education Secretary", *The Telegraph*, 30.6.2015.
24. Joe Sommerlad, "Section 28: What was

- loses legal battle over refusing to use transgender pronouns", *Premiere Christian News*, 2.10.2019.
33. Employment Tribunal, Dr David Mackereth v (1) The Department for Work and Pensions (2) Advanced Personnel Management Group (UK) Ltd, 2.10.2019.
34. Madeleine Kearns, "Scotland swaps one blasphemy law for another", *National Review*, 29.4.2020; Scottish Parliament, "Hate crime and public order (Scotland) bill", April 2020.
35. Cosmin Dzsuzsa, "Biological male beats women in cycling world championship, calls them 'losers'", *The Post Millennial*, 21.10.2019; Phil Lutton, "Martina Navratilova ignites transgender athlete debate, calling it 'cheating'", *Stuff*, 20.2.2019; Libby Emmons, "Trans athlete claims lesbians are transphobic for not liking penises", *The Post Millennial*, 1.10.2019.
36. Cyd Ziegler, "Fallon Fox is still the bravest athlete in history", *Out Sports*, 14.1.2020.
37. Nazia Parveen, "Karen White: how 'manipulative' transgender inmate attacked again", *The Guardian*, 11.10.2018.
38. לי ירון, "שב"ס משנה מדיניות: לא נחזיק יותר אסירים טרנסג'נדרים בהפרדה או בבידוד", *הארץ*, 16.4.2018; אור רביד, "חיה בפחד 24 שעות ביממה: האסירה הראשונה שעוברת תהליך שינוי מין בכלא מדברת", *חדשות 12*, 3.11.2019; נורה גרינברג, "משפטו של אדם בלתי-נראי: אי-הכרה בוהותו של עבריין טרנסג'נדר כמחיקת קיומו", *מבזקי הארץ פסיקה*, 26 (2014). לא ידוע לי על מתקני כליאה מיוחדים לאסירים טרנסג'נדרים לפי הצהרתם. הקמת שני מתקנים כאלה יכולה להיות פתרון, אולם תלווה מן הסתם בבעיות אחרות, כגון כיצד לוודא שאכן רק טרנסג'נדרים אמיתיים ייכנסו לשם או כיצד להתמודד עם נושאים כגון "לא בינאריים".
39. Marcus Evans, "Why I resigned from Tavistock: Trans-identified children need therapy, not just 'affirmation' and drugs", *Quillette*, 17.1.2020; Madeline Kearns, "Gender dissenter gets fired", *National Review*, 12.7.2019; Molly Hayes, "Doctor fired from gender identity clinic says he feels 'vindicated' after CAMH Margaret Thatcher's controversial law and how did it affect the lives of LGBT+ people?", *The Independent*, May 2018.
25. ב-1996 68% מהאמריקנים התנגדו לנישואים חד-מיניים ורק 27% מזהם תמכו. מאז ניכרה מגמה איטית של ירידת ההתנגדות ועליית התמיכה עד לבחירתו של ברק אובמה לנשיאות ארה"ב ב-2008 – אז היו כ-56% מתנגדים וכ-40% תומכים (שנה קודם לכן הייתה קפיצה זמנית בתמיכה – 46% בעד, 53% נגד). המפנה החל למן 2009–2010 ועד 2011–2012. אז, שיעור התמיכה עלה ל-53%, וההתנגדות ירדה ל-45%. ראו Justin McCarthy, "Record-high 60% of Americans support same-sex marriage", *Gallup Social & Policy Issues*, 19.5.2015. הקפיצה תואמת לחלוטין את מה שאובמה הגדיר כ"התפתחות" בעמודותיו החל מ-2010. ראו Katy Steinmetz, "See Obama's 20-year evolution on LGBT rights", *Time*, 10.4.2015.
26. Vic Parsons, "Denver Post columnist fired for insisting 'there are only two sexes'", *Pink News*, 19.1.2020.
27. Maya Forstater: Woman loses tribunal over transgender tweets", *BBC News*, 19.12.2019; The Employment Tribunals, *Maya Forstater vs. CGD Europe et. al*, 18.12.2019. במקרה הפוך נקבע בארה"ב כי בעל בית הלוויית שנטען כי פיטר עובד שהודיע כי הוא הופך לעובדת – יואשם באפליה אסורה. Supreme Court of the United States, *Boostock vs. Clayton County*, 15.6.2020.
28. Aja Romano, "J.K. Rowling's latest tweet seems like transphobic BS. Her fans are heartbroken", *Vox*, 19.12.2019.
29. Charlotte Clymer, "Why can't J.K. Rowling accept transgender people like me?", *The Washington Post*, 21.12.2019.
30. Olly Pike, "I write LGBTQ+ inclusive books for children: JK Rowling's tweet breaks my heart", *The Independent*, December 2019.
31. Kathlin Burns, "J.K. Rowling's transphobia is a product of British culture", *Vox*, 19.12. 2019.
32. המקרה היה דיון תיאורטי עם המעביד שלו בשאלה האם יסכים להתייחס בכתב למטופל גבוה עם זקן כ"היא". הרופא אמר כי מטעמי נימוס הוא יתייחס למטופל בעל-פה בלשון שלפיה שהוא רוצה שיתייחס אליו אך לא יסכים לכתוב זאת בתיקו הרפואי. Tola Mbakwe, "Christian doctor ראו

- .Review 62.1 (2020)
43. O. Carter Snead, "The Alfie Evans case is straight out of a dystopia", *CNN*, 29.4.2018; Richard Pérez-Peña, "Fight over Alfie Evans, a brain-damaged baby, divides U.K.", *New York Times*, 26.4.2018; Tara Isabela Norton, "The controversy surrounding the death of British toddler Alfie Evans, explained", *Vox*, 28.4.2018; Ramesh Ponnuru, "Alfie Evans and libertarianism", *National Review*, 8.5.2018; "Who was Alfie Evans and what was the row over his treatment?", *BBC*, 28.4.2018
44. Julian Savulescu and Udo Schuklenk, "Doctors have no right to refuse medical assistance in dying, abortion or contraception", *Bioethics* 31.3 (2017); International Women's Health Coalition, "Unconscionable: When providers deny abortion care", 2018; Christian Fiala and Joyce H. Arthur, "Refusal to treat patients does not work in any country – even if misleadingly labeled 'conscientious objection'", *Health and Human Rights (Journal)*, 19.2 (2017)
45. ראו פיטר ברגר, "לאן נעלם הכבוד?", *השילוח*, 4 (2017), עמ' 141–150.
46. Colin D. Barnes, Ryan P. Brown and Michael Tamborski, "Living dangerously: taking, and the Culture of honor, risk nonrandomness of 'accidental' deaths", *Social Psychological and Personality Science*, June 2011
47. Angela Ka'ye Leung and Dov Cohen, "Within- and between-culture variation: Individual differences and the cultural logics of honor, face, and dignity cultures", *Journal of Personality and Social Psychology*, 100.3 (2011)
48. חוה גובק, "סערה באמבטיה או סערה בכי(ע)ור?", *דבר*, 8.5.1970
49. שם.
50. ראו למשל גר"פ הגל, *הפילוסופיה של המשפט*, מגרמנית: גדי גולדברג, ירושלים: שלם, §270, עמ' 245–233.
51. כמוכּוּן, עניין אייגיוס הוא אחד הדברים המובילים לחיכוך בין החברה החרדית לבין החברה היהודית הלא-חרדית, ולפחות חלק מהעיומותים קשורים לשאלה apology, settlement", *The Globe and Mail*, 7.10.2018. בהערת אגב ייאמר שהעובדה שמתנגדיו של ד"ר קנת צוקר טענו כי טיפול אשר יגרום לטרנסג'נדר להישאר במינו המולד הוא "טיפול המרה" מעידה גם היא על שינוי: אם בעבר "טיפול המרה" היה כינוי לטיפול שנועד לגרום להומוסקסואל להיות בעל נטייה אחרת מזו שהוא מחויק בה, כעת הכינוי מתייחס גם לטיפול שנועד להותיר את המין המולד על כנו, על חשבון זהות מגדרית מוצהרת. עוד נציין כי לאחרונה פסק בית המשפט בבריטניה פסיקה לכיוון הפוך, כאשר אסר לתת טיפול הכולל הורמונים מעכבי-נגרות לילדים מתחת לגיל 16 (אלא אם בית משפט החליט שבמקרה מסוים נכון לעשות כן), בטיעון כי הם אינם בוגרים דיים כדי לתת הסכמה אמיתית לטיפול על השפעותיו מרחיקות הלכת והלא-הפיכות בחלקו, וכי הגורמים האחראיים בבריטניה הטעו את הילדים והוריהם ביחס לטיפול ומשמעותו. נגד ההחלטה יוגש ערעור. High Court of Justice (for England and Wales), R (on the application of) Quincy Bell and A v Tavistock and Portman NHS Trust and others, 1.12.2020
40. כך למשל באירלנד. ראו לדוגמה, Angela Nagle, "Can Ireland survive the new cultural revolution?", *Unherd*, 31.12.2020
41. מדובר בדרישה (שנדחתה לבסוף בידי בית המשפט) להסיר מקרקע של המדינה מצבת זיכרון בצורת צלב לנופלי מלחמת העולם הראשונה, הגם שצלב היה סימן זיכרון מסורתי לנופלים, והגם שהמצבה עמדה עוד לפני שהמדינה קנתה את הקרקע. הדרישה נדחתה בבית המשפט, בעיקר מפני שעבר זמן רב מאז הוקמה, אך גם בטיעון שלצלב הזיכרון יש משמעויות נוספות מלבד דת. נותרה אי-בהירות לגבי השאלה מה היה עולה בגורל המצבה לו הייתה חדשה. ראו Supreme Court of the United States, American Legion et. Al. vs. American Humanist Assn. et. al, October 2018
42. למשל, בעוד ב-1972 קבע בית המשפט העליון האמריקני כי אי אפשר לחייב את אנשי האימיג' לשלוח את ילדיהם לבית הספר מעבר לגיל מסוים, משום שהדבר נוגד את אמונתם, כיום קבוצה של אנשי אימיג' לשעבר טוענים כי הדבר פוגע בזכותם לחינוך – זכות שהמדינה חייבת לספק להם. עתירה כמעט זהה הוגשה בידי קבוצה של חרדים לשעבר בארץ. רעיונות כאלה נשמעים גם בחוגים אקדמיים, הן בטענות של הגנה על הילדים הן בנימוקים שאינם מסתירים כי הדבר שבאמת מפריע להם החינוך הדתי שעלול להינתן במסגרת חינוך ביתי. ראו למשל Elizabeth Bartolet, "Homeschooling: Parent rights absolutism vs. child rights to education & protection", *Arizona Law*

- מתעלמת מהקשיים הרבים יותר הניצבים בפני לא-לבנים (Derald Wing Sue, *Microaggressions in Everyday Life: Race, Gender, and Sexual Orientation*, Hoboken: Wiley, 2010, p. 144). אך ללבנים אין נתונה הזכות להיפגע מהאמירה "אני מאמין שמעסיקים צריכים לחתור לגיוון גזעי בקבלה לעבודה", גם אם הם סבורים שהמשמעות היא שהם יקופחו (Campbell and Manning, *The Rise of Victimhood Culture*, p. 9).
60. למשל, מורמונים הם מיעוט דתי שזוכה ללעג רב בארה"ב, אך הם אינם מתוארים כ"מוחלשים" באף אחת מרשימות הקורבנות.
61. ג'ון סטיוארט מיל, על החירות, מאנגלית: אהרן אמיר, ירושלים: שלם, 2006, עמ' 24-25.
62. שם, עמ' 41.
63. אורית קמיר, "על פמיניזם וחופש הביטוי, ופסק הדין בעניין תפוחיה", רשימה בבלוג האישי של קמיר, מה: 23.3.2004.
64. Greg Wilford, "Right-wing radio host Tim Burton jailed for 'vile Islamophobic' trolling of anti-racism campaigner", *The Independent*, 28.4.2017.
65. ראו Malicious Communications Act 1988 (זמין במרשתת).
66. טיעוני "פרדוקס הסובלנות" של הפילוסוף קרל פופר עברו שינוי כדי להתאים לתפיסה זו. פופר, כפי שנהוגים לצטט את דבריו מ'החברה הפתוחה ואויביה', אמר כי "כל תנועה המטיפה לאי סובלנות מעמידה עצמה מוחץ לחוק", מפני ש"אם נהג סובלנות בלי מצרים אפילו באלה שאינם סובלניים ... או אז יישמדו הסובלניים, והסובלנות עימם ... לכן עלינו לתבוע לעצמנו, בשם הסובלנות, את הזכות שלא לנהוג סובלנות בחסרי הסובלנות". אולם פופר גם קבע במפורש שכל זמן שניתן להתווכח עם פילוסופיות לא-סובלניות – אין לאסור אותן, וכי הזכות להתמודד איתן "בכוח" נתונה כנגד מי ש"אפשר שיאסרו על תומכיהם להאזין לטיעון רציונלי", ובמקום זאת "למדו אותם להשיב על טיעונים בדרך השימוש באגרופיהם או באקדחיהם". במילים אחרות, חוסר הסובלנות שפופר טען שיש להוציא מהחוק – ולא להיות סובלני כלפיו – הוא של ביינו אסֶף אלימים, ולא של תנועות פוליטיות בעלות מסרים שאינם אהודים על הדובר. ראו קרל פופר, החברה הפתוחה ואויביה, ירושלים: שלם, תשס"ג, עמ' 618-619.
67. Hanna Nathanson, "Harvard Transgender Rights Pamphlet Prompts Conservative Backlash Online", *The Harvard Crimson*, 27.4.2017.
- מהי אותה "הפרעה".
52. לאחד מעמיתיי למילואים נאמר פעם כי דבריו היו מיקרו-אגרסיה. "אם כך", השיב הלה, "אני מיקרו-מתנצל".
53. Stacy Chen, "Teen defends Chinese prom dress that sparked cultural appropriation debate: 'I would wear it again'", *ABC News*, style 2.5.2018; Natalie Proulx, "Is a Chinese prom dress cultural appropriation?", *New York Times*, 8.5.2018; Amy Qin, "Teenager's prom dress stirs furor in U.S. – but not in China", *The New York Times*, 2.5.2018; Louise Moon, "Chinese dress at US prom wins support in China after internet backlash", *South China Morning Post*, 1.5.2018.
54. Bradley Campbell and Jason Manning, *The Rise of Victimhood Culture: Microaggressions, Safe Spaces, and the New Culture Wars*, New York: Palgrave Macmillan, 2018, pp. 13-22.
55. Anemona Hartocollis, "Yale lecturer resigns after email on Halloween costumes", *New York Times*, 7.12.2015; Conor Friedersdorf, "The perils of writing a provocative email at Yale", *The Atlantic*, 26.5.2016.
56. Peter Hasson, "Canada orders comedian to pay singer \$35,000 for offensive joke", *The Daily Caller*, 22.7.2016.
57. Sarah Min, "Transgender worker suing Nike for \$1.1 million cites pronoun abuses", *CBS News*, 20.12.2019.
58. James Damore, "Google's ideological echo chamber: How bias clouds our thinking about diversity and inclusion", July 2017. התגובות תקפו את דאמור, את יכולתו המקצועית ואת עצם החופזה הכרוכה בהבעת דעה זו בפורום פנימי. ראו Steve Kovach, "Female employee on the Google memo: 'I don't know how we could feel anything but attacked by that'", *Business Insider*, 13.8.2017; Paul Lewis, "'I see things differently': James Damore on his autism and the Google memo", *The Guardian*, 17.11.2017.
59. לדוגמה, אחד מאבות תחום המיקרו-אגרסיה הגדיר את האמירה "אני מאמין שהאדם הטוב ביותר צריך לקבל את העבודה" כמיקרו-אגרסיה גזעית, שכן היא

- הפמפלט עצמו, אולם הוא כבר איננו זמין במרשתת.
68. איתמר ב"ז, "הקמפיין האגרסיבי הזה", *העין השביעית*, 29.6.2019.
69. Wendy Kaminer, "The ACLU retreats from free expression", *Wall Street Journal*, 20.6.2018; Roby Soave, "Leaked internal memo reveals the ACLU is wavering on free speech" *Reason*, 21.6.2018.
70. מאמר בניו-יורק טיימס קרא במפורש לאגודה לעשות כן: K-Sue Park, "The A.C.L.U. needs to rethink free speech", *New York Times*, 17.8.2017.
71. ACLU Twitter Account, 19.11.2019.
72. Campbel and Manning, *The Rise of Victimhood Culture*, p. 94. Note 124.
73. Charles C.W. Cooke, "The New York Times' internal mob takes down another of its own", *National Review*, 6.2.2021. פרשייה זו נסקרה לאחרונה בכתב עת זה. ראו ישי פלג, "שיחה עולמית", *השילוח*, 24 (2021), עמ' 242-245.
74. צ'רלס קראוטהאמר עמד על דינמיקה זו כבר ב-1993 במאמרו "מרחיבים את הגדרת הסטייה (Deviancy)", כאשר טען כי לצד צמצום הגדרת הסטייה (מנורמה חברתית, לא כשיפוט מוסרי) קיימת "תופעה חברתית משלימה ... אין די בכך שהסוטה נורמלי; נדרש שמנגד יוכרו נתח מן הנורמלי כסוטה. ועל כן, בעוד הסטיות הפליליות והפסיכוטיות זכו לצמצום הגדרה, כלומר להנמכת הרף שמה שמעליו נחשב כנורמלי ... התנהגויות שנתפסו סבירות לחלוטין מוקעות עכשיו כסטייה" (צ'רלס קראוטהמר, *מבחר מאמרים*, מאנגלית: צבי חזנוב [תרגום מאמר זה: צור ארליך], תל-אביב: סלע מאיר, 2020, עמ' 39). מחקר פסיכולוגי סיפק לאחרונה טיעון תומך לטענה זו, כאשר מצא כי כאשר ירדה השכיחות של פרצופים מאיימים או דרישות לא-אתיות, המשתתפים בניסוי נטו להרחיב את ההגדרה - וכך לראות פרצופים ניטריילים כ"מאיימים" או דרישות רגילות כ"לא אתיות". David E. Levari et al., "Prevalence induced concept change in"
75. כתב שורות אלו, למשל, תומך לצערו בנישואין אורחיים ובאפשרות של תחבורה ציבורית בשבת.
76. Christopher Ingraham, "Republican lawmakers introduce bills to curb protesting in at least 18 states", *The Washington Post*, 24.2.2017 (Upd. 11.4.2017).
77. Bradley Campbell, "Conservative victimhood", *Aero*, 19.2.2018.
78. יאיר אלטמן, "עוצמה יהודית עתה לוועדת הבחירות נגד כחול לבן", *ישראל היום*, 2.2.2020.
79. חזקי ברוך, "לשלול את פרס ישראל מגרוסמן", *ערוץ 7*, 18.4.2018.
80. Laura Finley, "Victim status and the political right", *Counterpunch*, 9.7.2018.
81. כמוכן, תמיד אפשר לקוות שהדברים ישתנו במוקדם יותר מאשר במאוחר. עידוד לסברה זו אפשר לקבל מיציאתם של גורמים רבי-השפעה בצרפת ובריטניה, כולל נשיא צרפת עמנואל מקרון, נגד הערכים האמריקניים החדשים המגיעים אליהם ומוזיקים לרפובליקה. מקרון הצהיר כי עקרון ה"לאסטי" (החילוניות) הצרפתי פירושו "ניטרליות של המדינה, ובשום אופן לא סילוק הדת מהחברה והזירה הציבורית", ולצד התנגדות ל"בדלנות אסלאמית" הביע את דאגתו מאובדן המסורת האקדמית והפילוסופית הצרפתית לטובת "תיאוריות מדעי החברה מסוימות המיובאות בשלמותן בארצות הברית". ראו "Fight Against Separatism - The Republic in Action: speech by Emmanuel Macron, President of the Republic, on the fight against Seperatism", 2.10.2020 ניתן להצביע גם על צעדים מוגבלים בבריטניה לכיוון זה; אולם קשה לדעת לאן יובילו.
82. מטבע הדברים, לא כל התומכים באתוס הליברלי ה"ישן" שותפים לאותם ערכים, ויש להניח למשל ששמרון ימני וליברל "קלאסי" שמאלני ימצאו עצמם חולקים זה על זה בעוד בחלקים נרחבים של הפרקטיקה, גם אם יסכימו לגבי היסודות שבתאוריה.